

חיים דתיים בטרזין עדות של הרב דר' ריכרד פדר

מאז שהנאצים אסרו את השחיטה ומנעו מהיהודים לקיים שרות דת ציבוריים, חיי הדת סבלו רבות באזורים הלכיים, אך בוודאי לא נעלמו לגמרי. אף על פי שהנאצים שדדו מהיהודים הרבה, לא יכלו לשלול מהם את אלוהיהם. אפילו יהודים אשר לא היו דתיים נעלבו מאוד, כי נכחו לדעת שזה עוד ניסיון נוסף מצידם של הנאצים להשפיל ולהביך אותנו. בטרזין המפקדה הגרמנית הייתה סובלנית יותר האמת היא שלא הרשו שרותי דת במפורש, מצד שני הם גם לא אסרו עליהם. הם פשוט הסתכלו איך שהיהודים בהדרגה מועצת הזקנים הקימו בתי תפילה ויסוד שרותי דת סדירים, והיו להם דיווחים מפורטים שהנאצים המבוגרים יותר השתתפו בקביעות. במשך המחצית הראשונה של 1942, הוקמו בתי תפילה בטרזין באזורים: "מגדבורג", "קבליר", "פודמוקלי", בצרפיים בהן שכן קודם גדול של חייל הנדסה, ואם אינני טועה, ב"סודטן" (השמות בגרשיים "סודטן" אלה שמות הקרקעטיים בהם שכנו היהודים שנשלחו לגטו טרזין [הערת המתרגם]) היה מחסור גדול של מקומות מתאימים. לא היו כאלה ב"מגדבורג" ו"המבר", אפילו שמשרד השיכון היה מוכן לסייע, וכך הם הוקמו בעליות הגג שם שרר קור איום בחורף וחום מחניק בקיץ. אך אנשינו התגברו על כל זה. אך למקומות האלה אנשים מבוגרים התקשו להגיע ולא פעם אחת ביקשו שישיאו אותם לשם על ידיים. רבים מחדרי התפילה אלה שימשו באותה מידה להרצאות, לקונצרטים ותאטרונים. לזה לא הייתה התנגדות. הקהילה של ברנו שלחה ספסלים מבית כנסת אחד לטרזין, וזה הספיק לכמה חדרי תפילה ששם. כמו כן זה אפשר למתללים להרגיש יותר נוח כאשר הגיעו לטרזין מספר רבנים, מר אדלשטיין, יו"ר מועצת הזקנים מינה את זיגמונד אונגר, הרב השמרני מברנו לרב הראשי, אריך ויינר מפולין ואת וויטיך שן מברנו כעוזרו, וכך היה שם באמת "בית דין". זה לא הוכר באופן רשמי, אך נכלל בעבודות הצוות שעסק בהלוויות וקבורות. (בארדיגונגסוועזן = BEERDIGUNGSWESSEN = במשך הזמן לרבנים רבים וחזנים "ערכו קבלת פנים" בנוסף לאלה שמכרו קודם היו שם עוד:

ד"ר פרידא מבוזביצה, ד"ר שפיצר מפרנטישקובה, לאזנה, ד"ר פוירשטיין מפלונקוב, ד"ר שטיסלר מאוסטי נד לבס, ד"ר הירש מפרוסטיוב, ד"ר שלזינגר מהודוין, ד"ר בס ממורסקה אוסטרבאה, ד"ר פרידמן מפרדוביצה, ד"ר נירנברג מאוהרסקי ברוז, ד"ר אופנהיימר מאולומוץ, פרסר מתאבור, רבינוביץ מפצוב, לוי מלזיה, הוך מקלטובי, גוטשאל מלאוואני, ואני מקולין .

מפראג בא גם ממלא מקום של הרב הראשי, ד"ר אלדאר דויטש, שהיה חולה מאוד, ד"ר קראוס, קניפפלמאכר ושריקר. היו גם סלומונסקי מברלין, ד"ר נויהאוז מפרנקפורט על המיין וד"ר פרידיגר מקופנהאגן. מאוחר יותר הגיעו ד"ר לאו בק, אשר ביחד עם ד"ר נויהאוז נהיו לחברים במועצת הזקנים. בין החזנים היו האדונים גולרינג, פריד, גריבאום מסמיחוב, אלטר מברנו, הלמן ממיקולוב, הרמן, וייס, ורבים אחרים אשר את שמותיהם כבר שכחתי.

לכל בית תפילה נקבע רב וחסן אחד. התפילות התנהלו בטרזין בצורה המקובלת. קהילות רבות הביאו אתם את ספרי התורה שלהם, מגילות, שופרות, גביעי הקידוש, מנורות, והיו גם כאלה שהביאו אתם את ספרי התפילה שלהם, הגדות, מחזורים, טליתות, תפילין ואפילו תכריכים למסעם האחרון. אך מעולם לא השתמשו אחרי המוות בתכריכים, כוון שבטרזין אסרו באופן חמור להשתמש באריג. כלשהו לקבורה. הדבר היחיד שהיה חסר לנו, היה יין לקידוש. זאת לא ניתן היה לקנות לא בחיים ולא בכסף. אם כן השתמשנו במקום זה עם קפה שחור שאפילו לא היה ראוי לשאת את השם קפה, כי היה עשוי מתחליפים שונים

בין בתי התפילה השונים נוצרה מין תחרות סמויה. החזנים זימרו את מיטב זמירותיהם והרבנים דרשו את מיטב דרשותיהם, וכך יצאו לבתי תפילה השונים מוטיבין בהתאם להצלחותיהם. בית התפילה שלי היה בקטרקטין "האנובר" בהם גרתי גם אני. היה זה בעליית הגג. בתחילה הייתה "עדת המתפללים" שלי ציכית על טהרה ואני פיתתי אליהם בשפה זו. אך בטרזין כמו בכל דבר אחר חלו שינויים מתמידים וכך כעבור שנה רוב המתפללים שלי היו מוינה ומברלין ועלי היה לפנות אליהם בגרמנית. החזן הראשון שלי היה גריבאום מסמיחוב, השני הלמן ממיקולוב והשלישי באלאבן מוינה. אבדו לי שלושם מאחר ונכללו במשלוחים מוזרחה. הדות לקבוצת מאמינים אשר התארגנו למקהלה טובה מאד השכיחה זו בהופעותיה גם בתום התפילה. כרבנים, הרבענו תורה בילדים מאחורי דלתות נעולות, הכשרנו בנים לבר מצווה, ביקרנו חולים, ביצענו טכסי נישואין וקיימנו הרצאות כחלק מפעולות לשעת הפנאי "Freizeitgestaltung" כפי שקראו לזה הגרמנים. היתה לנו אפילו רב-אישה בטרזין. האישה הראשונה שהוסמה לרבנות במכללה התיאולוגית בברלין. הרב הראשי אונגר לא הכיר בה, אך היא מצאה לעצמה שדה פעולה נאה. היתה מבקרת בחדרי מגורים של נשים, שוחחה אתם על תולדות העם היהודי, הסבירה להם את חגי ישראל והמנהגים והנשים שמחו תמיד לביקוריה, נהנו להקשיב לה ולעיתים גם נתנו לה נכמול למאמציה חתיכת לחם, אותה שמרה האישה-רב, והביאה אותה לאימה הישישה

אני מצטער ששכחתי את שמה ואת תאריך עזיבתה את טרזין

הערת בית טרזין: שמה היה רבי רגינה יונאס (Rabbinerin Regina Jonas)

הראצות של הרבנים בק ונויהאוז היו גם מאד מקובלות. בקיץ 1944 ארגנה מועצת הזקנים תפילות יפות מאד באולם הגדול של סוקולובנה(ארגון התעמלות צ'כי). החזנים באותה תפילה היו לסירוגין החזנים הרמן פריד ויוסף גולדרינג, שניהם זמרים מצוינים. תפילות אלה קוימו רק בערב שבת, ותמיד זכו להשתתפות מרובה, אם כי לא הושמה בהם דרשה עבודתנו הקשה ביותר הייתה לשמש בלוויות. זאת הייתה באמת מלאכה מתישה, וזאת גם הסיבה לכך שכל אחד מאתנו ביצע אותה רק פעם אחד לשבוע. טרזין היה גם הנראה המתנה הריכוז היחיד, בו הקפידו לקיים טכסי הלוויה דתיים גופות הנפטרים נרצחו היטב על ידי אנשים מיומנים בנהלים אלה. בפקודת הגרמנים היה אסור לשים לקבר סיבי אריג כשלהם, לכן השתמשנו בתכריכי ייר לפני שממנו את המתים לארונות מתים מעץ. עד אוגוסט 1942 כל גופה הוכנסה לקבר לחד. מאוחר יותר נחפרו קברים המוניים שהיכלו עד 35 ארונות. מאוקטובר 1942 הופעלה בטרזין משרפה (crematorium) ובפקודת הגרמנים כל המתים נשרפו. אפרם הושם בקופסאות ייר קטנות ואוסטנו במקום אכסון מיוחד (kolumbarium).»

לבקשות של אחדים שביקשו לא להישרף אחרי מותם, לא ניתנה תשומת לב. פעולות משרפה הופסקה בשנת 1944 לכמה ימים, כאשר הגרמנים ציפו לביקור נציגי הצלב האדום הבינלאומי. קרוב לוודאי ששמענו שבמשלחת ייכלל גם יהודי דתי

לאחר סיום ביקורה של המשלחת הופסקה שוב הקבורה ומשרפה חזרה לפעול. בימים ראשונים לשהינתו בטרזין, יצאו הלוויות מן הקטרקטינים בערב או נכון יותר בלילה, וזאת על מנת לא לערוך תשומת לב של אוכלוסיית העיר הלא יהודית, שבאותה התקופה התגוררה עדיין בעיר, וגם של תושבי עיירת בוהושוביצה הסמוכה שבשטח שיפוט כנסייתה נמצא בית הקברות. מאוחר יותר התקיימו הלוויות גם אחרי הצהריים ועוד יותר מאוחר גם בשעות הבקר טכסי הלוויות היו כדלקמן: הייתי מקבל הנחיות ממשדור של הרב הראשי, שעלי לשמש יחד עם חזן בהלוויה בשבת הקרובה. משא הלוויה יצא משער קטרקטין מגדבורג. חכינו לפני השער להגעתה של עגלת המתים. הייתה זאת עגלה רגילה רתומה לשני סוסים. אליה היו מתלוים ששה עד שמונה אנשים בבגדי עבודה

את ארונות המתים מצאנו על ערימה בחצר, כשהמתאבלים סביבם. החזן היה מתחיל בזמירה "יושב בסתר עליון". אני נשאתי מילות מספר מעל ארונות המתים והאנשים העמיסו אותם על העגלה. לאחר מכן זהה העגלה ואנו צעדנו בעקבותיה

לקרוב המשפחה הותר להתלוות רק עד שערי טרזיינשטאדט. אנו המשכנו עד שערי קטרקטין ו"רכלבי", מקום המצוא של בית חולים גדול, שם היה גם המספר הגדול ביותר של מתים. שם חזרנו על הטכס והמשכנו לכוון קטרקטין "דרדון"

עד שהגענו לפאתי טרזין כבר החשיך. בשער מסרנו את תעודות הזהוי שלנו לשומרים, כשאחד מהם נתלווה אלינו לבית הקברות. האנשים פרקו את ארונות המתים מן העגלה אל תוך הקבר. הרב השמייע את "המנוחה הנכונה" מעל לארון ועל פי רוב יצאנו לדרכינו חזרה אחרי השעה 8 בערב

כאשר הופעלה המשפחה, הפכו את אחד התאים בחומות העיר לחדר מתים. שם רחצו את הנפטרים. ליד זה היה אולם גדול יותר ובו במת תפילה. מתחתה, על שטח מוגבה נחנחו הארונות, 35 כל פעם. כל ארון נשא את שם הנפטר. תחילה שר החזן ואחריו נשא הרב את דברו. לרוב אמרנו דברים כללים, ואם אחד המלווים ביקש להכיר את אביו או את אמו בשמם, עשינו זאת ברצון. לפעמים היו אישים גויות של אישים ידועים. אם הדבר הובא לידיעתנו הספדנו אותם ואת מפעל חייהם. אנו, הרבנים הצ'כים, פתחנו את הטכס בשפה הצ'כית על מנת להדגיש שאנו אדמת מולדתנו, אך המשכנו בגרמנית בכדי שהנכחים יבינו אותנו

כשדברנו צ'כית לא חששנו להתבטא ולהכריז שלא היהודים אחראים למיתות הרבות, כי לא היה בכחנו לספק לאנשים מזון וטיפול רפואי נאותים. היינו בטוחים שאיש לא ילשין עלינו. גם העמיתים הגרמנים שלנו הרימו לעתים את קולם נגד המדכאים אותנו. הרב הראשי אונגר הפציר בנו להיות מותנים ולא לשכח תחת שליטתו של מי אנו נמצאים. עמית, ד"ר נירנברג מאוהרסקי ברוז לא שמע לעצתו ואחרי אחת מדרשותיו החריפות נאסר עליו לשאת דברים בשעת הלוויה

נמסרה לנו תפילה שנכתבה על ידי ד"ר בק, בה היינו מצויים להשתמש. אך בכך לא נגמר העניין. ד"ר נירנברג שולח במשלוח הבא מוזרחה, ואיש לא היה מסוגל לסייע לו, כי ד"ר מורמלשטיין, אשר מקודם היה רב בווינה ועתה שימש כסגן יו"ר מועצת הזקנים, לא סבל אותו בגלל איזה שהיא תקרית שאירעה ב"קבוצת המאה של התלמוד (Talmudhunderterschaft) זה היה צוות עבודה מיוחד

ספריה יהודית ענקית הועברה מברלין לטרזין ומרצה בכיר של אוניברסיטה נאצית כלשהי בא לטרזין ודרש לקטלג אותה. העבודה נמסרה למלומד יהודי מפראג, ד"ר אוטו מונדלש אשר הסתייע בעבודה במספר רבנים צעירים יותר, ביניהם גם ד"ר נירנברג. כעבור חודש בערך ביקר אותו מרצה נאצי את התקדמות עבודת הקטלוג. הוא בא לספריה בלית ד"ר מורמלשטיין וכאשר ראה את העבודה המרובה שכבר הושלמה, בירך את זה האחרון. כאשר הגרמני עזב, העיר ד"ר נירנברג לד"ר מורמלשטיין בבדיחות דעת "אתה אדוני סגן יו"ר מועצת הזקנים

מקבל את הברכות ואנו את העבודה". הוא היה נוהג ביתר חוכמה לו שתק, כי ד"ר מורמלשטיין נעלב ובו במקום נאסר עליו להמשיך בעבודה.

אולם הבה נחזור ללוויית. במשרפה של טרזין פעלו ארבע כבשנים יומם ולילה. אחוז התמותה היה גבוה ומדי יום מתו בערך 18 איש. אנשים רבים מתו מחולשה, תת תזונה או שדברקו במחלות זיהומיות שהשתוללו בטרזין. מפעילי המשרפות היו יהודים מהמחנה, מבין אנשינו. בדמעות זולגות מעיניהם היו מוצאים את הגופות מהארונות ומניחים אותם על רשתות הכבשנים. העצב שלהם גדל פי כמה, אם היה זה גופה של צעיר או בת יפיה.

אחרי השריפה אספו בקפידה כל האפר והעצמות שלא נשרפו, ושמו אותם לתוך הקופסאות בהן השתמשו במקום כדי אפר, בהדיבוקם בקפידה תויות עם השם ומספר הזיהוי של הנפטר. יום-יום נשלחו כדי האפר לאכסון בכוכי קבר (קולומבריום-columbarium) שמקומו היה מול חדר המתים שממנו יצאו הלוויות. שם טופלו בהתחשבות מרובה על ידי שני אסירי טרזין. הן אוכסנו בסדר לפי מספריהן כך שניתן היה לאתרם בין רגע. אותם שני האסירים עסקו במלאכתם כשנתיים, כאשר נוכחו לדעת לתדהמתם שאכסנו כבר כ-20,000 כדים. באחד מימי חודש נובמבר 1944, בשעות אחרי הצהריים, הגיעו אל הקולומבריום מספר משאיות, וששה אנשים יצרו שרשרת והעמיסו את כדי האפר על אותן המשאיות.

כאשר נתמלאו המשאיות הן נסעו וחזרו כעבור כשעה כדי להמשיך ולהעמיס את יתר הכדים. הכדים הובאו בדרך זו אל גדות הנהר אוהרה'ה (Ohre) שם הוכרו האנשים, תחת שמירה קפדנית, להריק את האפר אל תוך הנהר. באותה עת ידעו כבר הנאצים שהובסו במלחמה, וניסו בכל דרך שהיא לטשטש את עקבות שלטון הדמים והטרור שלהם. אך בזאת לא הצליחו. אנו יודעים בבטחה שיותר מ-35,000 מאנשינו נפלו קרבן לשנאת הגזע חזונית הנאצית בטרזין בלבד.

בתחילה הייתה שבת יום מנוחה בטרזין, אך לא לזמן רב. הגרמנים הכריזו שבזמן מלחמה אין אפשרות לקיים ימי מנוחה. בשנת 1943 אפילו יום כיפור הוכרז כיום עבודה רגיל, והפועלים היהודים הורשו להשתתף בטכסי תפילה רק עד השעה 9 בבקר. ברשות המפקדה הגרמנית הורשתה מועצת הזקנים לארגן את קיום מצוות של חג פסח לפי מסורת עתיקת הימים. כל מי שביקש, קיבל במקום לחם, מצות. המזון בושל במטבח מיוחד והמוצות נאפו במאפייה צבאית. בכל שנה הוכנו כ-10 ק"ג מצות. הדבר מצביע על מספר גדול של יהודים שחגגו את החג. המצות נאפו בהשגחת רבנים, אך למרות זאת לא החשיבו אותן היהודים ההונגרים ככשרות בצורה מספקת ואפו לעצמם את מצותיהם בחצרות הבתים על משטחי פלדה ועל אש פתוחה. סדרי פסח רבים נחגגו בטרזין. אני קיימתי סדר פסח עבור רופאים ואחיות בקסרקטין "הנובר" בשנת 1943, ו-1944 וגם עבור 150 ילדים צ'כים. היו בטרזין גם יהודים שהיו קתולים או פרוטסטנטים באמונתם. הם קיימו את תפילות יום ראשון שלהם ואנו תמיד הסתדרנו אתם מצוין. את טכסי הקבורה שלהם הם ניהלו באולם נפרד, אולם השתמשו באותן עגלות מתים. החזנים והרבנים, להוציא ד"ר בק, ניהאוז ופרידיגר, בעלי זכויות מעודפות. ורבים מהם שולחו מזרחה. הם הוכיחו לעתים קרובות את גבורתם. בשבת אחת בא חזן בשם גרינבאום לתפילה, והראה לי את פתק הזימון למשלוח שלו. מאותו רגע הוא היה למעשה משוחרר מכל תפקידיו. אך הוא המשיך לומר את תפילותיו, לקרוא מן התורה, המשיך במצוות "מי שברך" כרגיל, והראה כל כך הרבה שליטה עצמית שאיש לא הבחין בהרגשותיו. החזן הראשי באלאבאן נהג בדיוק באותה צורה. אף כי ידע שקיבל זימון למחנה עבודה, הוא קיים את טכס "כל נדרי" וביום למחרת עזב. ד"ר סלומונסקי עזב את טרזין בלבד כבד.

הוא עשה כל מאמץ אפשרי להימחק מהרשימה בידועו שמשאיר מאחוריו בת חולה אנושות אותה הפקיד לטיפול בידי אנשים זרים אחרי המשלוחים הגדולים נשלחו, בסתיו שנת 1944, למחנות עבודה, נשאר רק ארבעה רבנים. אני עצמי הייתי נאלץ להפסיק את העבודה בגלל מחלה קשה. כך שכל הטיפול הדתי בוצע היטב על ידי ד"ר ניהאוז ופרידיגר, והם בעצו זאת במסירות ובאהבה רבה.

אני נזכר לעתים בכל הרבנים והחזנים שפגשתי בטרזין. אני זוכר גם את כל הרופאים והאחיות המסורות אשר טיפלו בחולים. כן גם את האנשים יראי השמיים שאספו את המתים, רחצו והליבשו אותם, הניחום בארונות, קברו ושפרו אותם. עבודתם הייתה קידוש השם בכבוד ובענוה אני זוכר את יהודי וינה וגרמניה, אשר החליפו את פרוסת הבשר או הנקיב במשקל של 30 גרם אותם היו מקבלים אחד לשבוע, בפרוסת לחם או תפוח אדמה, על מנת לא לעבור על חוקי הכשרות אפילו בטרזין.

הבאתי אתי מזכרת יפה ביותר מטרזין. מגילה שנכתבה על ידי אמן על קלף חזק מאד. על הכריכה מופיע שם בעל המגילה, אלעזר ליוונשטיין, בנו של ירמיהו ליוונשטיין. המגילה ניתנה לי על ידי אחד מידידי מקולין, שהועסק על ידי המפקדה הגרמנית במיון חפצים שנלקחו מבאים חדשים לטרזין. היו להם הוראות להחרים כל דבר העשוי מעור, וזה כמובן כלל גם קלף. ידי רצה לשמור על גליל התפילה מחילול. ועבורי זה היה סמל. בדיוק כפי שהמנן לא הצליח להשמיד את יהודי פרס, כך גם היטלר לא הצליח להשמיד את כל יהודי אירופה.

לא נותרו רבים מאנשינו, אך אם נהיה תמיד מודעים לכך שאנו מזרע קדוש, אנו נתאושש מספרית, נגדל ונקרא כמו קודם: קדוש, קדוש, קדוש, אדוני צבאות, מלוא כל הארץ כבודו.

בכל סתיו, בחודש אלול אנו, היהודים הצ'כים, מקיימים טכס זיכרון בבית קברות של טרזין, ליד המשרפה. אנו מניחים אז זרי פרחים למרגלי לוח זכרון שהוקם ב-1955, וזוכרים את כל האחיים והאחיות שהיו כלואים כאן ונספו, ואת אלה שנשלחו מזרחה ועונו שם למוות. אנו מתפללים לאלוהים שלעולם לא ינהגו עוד אנשים באכזריות כלפי הוולח, כפי שהתייחסו הנאצים ליהודים בטרזין, אושוויץ, ורשה, טרבלינקה, מיידנק, בלודז' ובכל יתר מחנות ההשמדה ובתי חרשת למוות.

כצאצאים של אברהם, יצחק ויעקב, ומאמינים בתורת משה, אנו אוהבים את החיים ורוצים בחיים לכל הבריות עלי אדמה

תרגום: אפרים שן »

